

ZSOLDOS ATTILA: HONFOGLALÁS ÉS ÁLLAMALAPÍTÁS*

A nagyszentmiklósi kincs rajza

Honfoglalás kori férfiviselet

A magyar honfoglalás ismereteink szerinti első részletes összefoglalása jó háromszáz évvel az események után készült el. A munka szerzőjét Névtelenként (Anonymus) szokás emlegetni, részint mert ő maga a névtelenség homályába burkolózott "mesternek mondott P"-nek nevezve magát, részint pedig azért, mert a kilétének felderítésére több mint két évszázada meg-megújuló erőfeszítésekkel folytatott kutatások mindmáig nem vezettek megnyugtató eredményre. Személyéről ily módon csak annyi tudható bizonyosan, amennyit munkájában elárul. Megemlíti például, hogy egykoron Béla király jegyzője volt, azt viszont elhallgatja, hogy melyiké. Az idők során mind a négy szóba jöhető magyar uralkodó mellett merültek fel érvek, s bár jelenleg is vannak hívei a kutatók között más megoldásoknak, a történészek többsége ma már kétségtelennek tartja, hogy a kérdéses király III. Bélával /1172-1196/ azonosítható, s ennek megfelelően az írás valamikor a XIII. század elején készült, hogy pontosabban mikor, az további viták tárgya. Anonymus munkájának lapjain a honfoglaló magyar hősök diadalmas csatákban győzik le a Kárpát-medence ellenséges fejedelmeit, akik többnyire életüket vesztik a harcokban, népük pedig alázatosan hódol.

Jóllehet XVIII. századi előkerülése óta Anonymus elbeszélése jelentős hatást gyakorolt a magyar történelmi köztudatra, az általa előadottnak vajmi kevés köze van a honfoglalás valóságos eseményeihez. Igaz, a Névtelen tollát voltaképpen nem is a szó mai értelmében vett történetírói szándék vezette. Munkája mindenekelőtt irodalmi alkotás, mely a kor divatjának megfelelően regényes formában jeleníti meg választott témáját. A szerző forrásként kisebb részt a külföldi tanulmányai során megismert történelmi munkákat használta - tudjuk, hogy fiatalon francia földön tanult -, főként azonban az uralkodóház és egyes előkelő rokonságok családi hagyományait értékesítette. Ahol még ennyi sem állt a rendelkezésére, mint például a honfoglalók ellenfeleit illetően, ott a képzeletére bízta magát, s jórészt helynevek megszemélyesítése révén gondoskodott arról, hogy a dicső ősöknek legyen kiket legyőzniük. Jellemző e tekintetben, hogy a honfoglalás idején a Kárpát-medencében vagy annak szomszédságában élt és hiteles forrásokból ismert valóságos történelmi személyiségek közül Anonymus egyet sem ismert. Összességében elmondható, hogy a Névtelen saját korának viszonyait vetítette vissza a múltba, miközben részben vagy egészben hitelesnek tekinthető magyar hagyományok töredékeit is írásba foglalva szerkesztette meg a honfoglalás általa elképzelt történetét. Munkája értékes történelmi forrás, csak hogy nem a honfoglalás kora és eseményei ismerhetők meg belőle, hanem sokkal inkább a XIII. század elejének Magyarországáé.

Az a kép, amely a magyar honfoglalásról a kortárs és a közeikori, adataikban megbízható források híradásai alapján kirajzolódik, talán kevésbé színes, mint Anonymus elbeszélése, viszont feltétlenül hitelesebb. Az események megértése érdekében azonban feltétlenül hasznos néhány szót ejteni a Kárpát-medence IX. századi viszonyainak alakulásáról.

Az Európa földrajzi közepén fekvő, nagyterjedésű medence népvándorláskori története meglehetősen mozgalmas volt. Előbb a hunok uralták, majd két germán nép, a gepidák és a longobardok osztották rajta. A VI. században egy, a hunokhoz hasonlóan keleti eredetű lovasnomád nép, az avar a maga uralma alatt egyesítette - ismert története folyamán először - a Kárpát-medencét. Az Avar Birodalom a VIII-IX. század fordulóján omlott össze részint a frank Nagy Károly császár, részint a Balkánon a VII. században letelepedett s utóbb elszlávosodott török nyelvű nép, a bolgárok támadásai következtében. Egy újabban felmerült elképzelés szerint a külső támadások következményeit az egyidejűleg bekövetkező s kedvezőtlen hatású éghajlatváltozás tette katasztrofálissá. Az avarok bukása után a Kárpát-medence nyugati része - hozzávetőleg a mai Dunántúl területe - a Frank Birodalom keleti határtartományává lett. Ettől északra - a felvidék nyugati felén - egy szláv államalakulat

A nagykanizsai Identitás Szabadegyetemen elhangzott előadás változata. (A szerk.)

jött létre, melyet 830 körül a frank függésben lévő szomszédos morva fejedelemség kebelezett be. A mai Alföld és Erdély déli sávja felett a bolgárok laza fennhatósága érvényesült, az Alföld többi részét pedig az "Avarok pusztaságai"-ként ismerték a korban.

A Kárpát-medence már a honfoglalás előtt sem volt teljesen ismeretlen terület a magyarok számára. Egy frank belháború alkalmával az egyik fél szövetségeseiként 862-ben magyarok harcoltak a mai Ausztria területén, s a következő évtizedek gyakori frank-morva háborúiban is hol az egyik, hol a másik fél oldalán tűntek fel magyar segédcsapatok. Vannak olyan, nem teljesen valószínűtlen feltételezések, melyek szerint ezek a nyugati vállalkozások azzal az eredménnyel jártak, hogy a magyarok már a 890-es évek első felében ellenőrzésük alá vonták a Kárpát-medence északkeleti területeit, ha tömeges betelepüléssel még nem is számolhatunk ebben az időpontban.

A tulajdonképpeni honfoglalás közvetlen előzménye egy bolgár-bizánci háború volt, mely 894-ben tört ki. A bizánci szövetségre léptek az akkor még a Kárpátoktól keletre, Etelközben élő magyarokkal, így módon fogva harapófogóba a bolgárokat. A háborúba bekapcsolódó magyarok kezdeti sikereinek az vetett véget, hogy a bolgárok váratlanul békét kötöttek a bizánciakkal, s megbosszulandó a korábban elszenvedett vereségeket, a Etelköztől keletre élő török nyelvű besenyőkkel szövetséget kötöttek a magyarok ellen. Miközben a magyar seregek az Al-Dunánál a bolgárok ellen vették fel a harcot, a besenyők rátörtek a védtelenül maradt etelközi magyar szállásokra. A menekülésre kényszerült magyarok Erdélyben találtak menedékre, de itt csatlakoztak hozzájuk a bolgároktól vereséget szenvedő magyar seregek. Mindezen események legvalószínűbben 895-ben történtek, az időpont pontosabb meghatározásához azonban forrásaink nem elégségesek.

A kettős vereség és a korábbi szállásterületek elvesztése nyilván komoly megrázkódtatást jelentett a magyarok számára, nem csoda tehát, hogy a következő néhány évben hallgatnak róluk forrásaink, alighanem soraik rendezésével voltak elfoglalva. Másfelől az a körülmény, hogy az Etelközt elhagyó magyarok 895 és 899 között mégis csak képeseknek bizonyultak a Kárpát-medence keleti felének birtokbavételére s az alföldi bolgár uralom felszámolására, arra figyelmeztet, hogy a bolgároktól és a besenyőktől elszenvedett vereség következményei, ha mégoly súlyosak is voltak, katasztrofálisnak semmi esetre sem minősíthetők, s nem törték meg végzetesen a magyarság erejét sem.

A néhány éves erőgyűjtés oly sikeres volt, hogy a magyarok 899-ben már támadó hadjáratra is vállalkozhattak. Ebben az évben Arnulf frank császár biztatására Itáliára támadtak, északi részeit feldúlták, s az ellenük vonuló Berengár itáliai király - Arnulf császár politikai ellenlábasa - seregét szétverték. Az Itáliában töltött telet követően a visszatérő magyar seregek, egyesülve a Tiszántúlról előtörő otthon maradtakkal, 900 nyarán elfoglalták a Dunántúlt és a Felvidék addig frank, illetve morva fennhatóság alatt álló területeit, uralmuk alatt egyesítve immár a Kárpát-medence egészét.

A honfoglalás tehát, mint látható, nem egyetlen lendülettel történt, hanem egy jó évtizeden át elhúzódó, egymástól világosan elkülöníthető események láncolatából állt, s korántsem volt olyan diadalmenet, mint amilyennek Anonymus elképzelte. Az új haza birtoklásának biztosítása is még további évek harcaiba telt. 902-ben a magyarok elpusztították a morva államot, s a Kárpát-medencétől nyugatra eső területeinek egy széles sávját fennhatóságuk alá vonták. 907-ben pedig a mai Pozsony közelében vívott brezalauspurci csatában legyőzték a Dunántúlt visszafoglalására indult bajor sereget, véglegessé téve ezzel a Kárpát-medence meghódítását.

1100 év távlatából visszatekintve a honfoglalás jelentősége a mai magyarság számára magától értetődő: ennek az eseménynek a során vették ősei birtokba azt a területet, melyet mai is hazájának vall. Az egyetemes európai történelem szempontjából nem kevésbé fontos eseményről van szó, hiszen a magyarok Kárpát-medencei honfoglalása szervesen illeszkedik abba a világtörténelmi folyamatba, amelynek eredményeként az V-VIII. században lezajlott germán népvándorlást követően a VII-IX. szá-

A nagyszentmiklósi kincs rajza

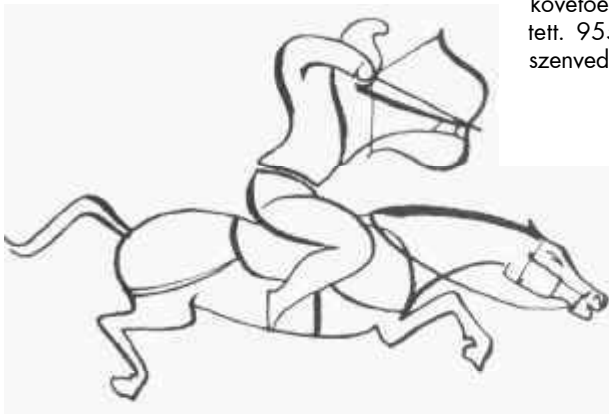
Honfoglalás kori női viselet

zadban bekövetkező újabb népmozgások megrajzolták a mai Európa etnikai arculatának főbb vonásait.

A nagyszentmiklósi kincs rajza

A honfoglalást követő évszázad magyar történelmének ismertetéje sajátos kétfarcúság a jellemző. Míg a nyugati és déli irányba vezető támadó hadjáratok - közsímet elnevezésük szerint: a kalandozások - eseményeit illetően viszonylag bőséges és részletes adatokat tartottak fenn a külföldi források, a magyarság belső viszonyaival kapcsolatban jóval kevésbé vagyunk tájékozottak. Kiváltképp keveset tudunk a szorosan vett politikátörténetéről hiszen a korszak fő forrásbázisát jelentő régészeti leletek éppen ebből a szempontból szolgálnak a legkevesebb és legnehezebben értelmezhető felvilágosítással. A honfoglalók társadalmi és politikai szervezetére vonatkozó ismereteinket részint azon mohamedán földrajzi írók leírásai alapozzák meg, akik az etelközi magyarokról tudósítanak, részint pedig VIII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár X. század közepén készített munkái, melyek - részben legalábbis - Konstantinápolyban járt magyar előkelők beszámolóin alapulnak. Az ezekből kibontakozó kép szerint a magyarság nemzetségekre és azokból felépülő törzsekre tagolódott. Konstantin császár hét törzset sorol fel, s ezek alkották a magyarság egészét politikai keretbe foglaló, Hétmagyarnak nevezett törzsszövetséget. (Nyolcadik törzsként szokás figyelembe venni a magyarsághoz még a sztyeppén csatlakozott kabarok csoportjait) A törzsek kezdetben bizonyára inkább laza szövetsége fölött a IX. század dereka táján sajátos fejedelmi rendszer épült ki. Ez kazár mintát követett, a magyarok ugyanis az idő szerint a kelet-európai sztyeppe nagy részét Kazár Birodalom alattvalói voltak, s magának a fejedelemségnek a létrehozását is a kazár uralkodó, a kagán szorgalmazta. Az új uralmi rendszer "kettős fejedelemség néven" ismert a magyar történetírásban. Elén a *kende* címet viselő, szakrális tiszteletben részesített fejedelem állt, aki helyett azonban a kormányzat napi ügyeinek vitele - azon belül is kiváltképp a hadvezetés feladatai - a *gyula* tisztégét ellátó személyre hárultak. A honfoglalás előestéjén Álmos lehetett a kende, akit fia, Árpád követett e méltóságban, s alighanem Kusál, elterjedtebb, de helytelen névváltozat szerint: Kurszán - volt gyulaként Árpád vezértársa. (Más vélemény szerint a két fejedelmi méltóság éppen fordítva kapcsolható Árpád és Kusál személyéhez.) A honfoglalást követően, valamikor a X. század első éveiben meghalt Kusál és Árpád, s velük úgy tűnik, sírba szállt a kettős fejedelemség rendszere is. A magyar törzsek közötti kapcsolatok természetesen nem szakadtak meg, ám a továbbiakban a törzsek politikai tekintetben a maguk útját járták. Önállóságukra jellemző, hogy egymástól függetlenül is igyekeztek megoldani azt a válságot, melyet a kalandozások mind gyakoribbá váló kudarcai idéztek elő a X. század közepén. A vélhetően Erdélyben megtelepedett törzsek - melynek törzsfői családján belül az egykori gyula címe öröklődött - a Bizánci Birodalommal való kapcsolatfelvételtől remélte a megoldást. A törzsfő - akinek személyneve nem ismert, forrásaink a "Gyula"-ként emlegetik - 950 táján Konstantinápolyban járt, felvette a keresztséget, s népe megtérítését elősegítendő egy püspökké szentelt szerzetest is magával vitt országába. Nem sokkal előbb egy másik törzsfő, a kalandozások egyik legaktívabb vezére, Bulcsú is a császárvárosba látogatott, ahol szintén megkeresztelkedett. Ő azonban, ellentétben a "Gyulá"-val, ezt követően sem hagyott fel a kalandozásokkal, mígnem végül rajtavestett. 955-ben az Augsburg melletti Lechmezőn megsemmisítő vereséget szenvedett I. Ottó német királytól - a későbbi Nagy Ottó német-római császártól -, aki az elfogott Bulcsút más magyar vezérekkel együtt a csata után kivégeztette.

Vadász egy kínai domborműről

déséhez. Indokolt ugyanis feltelezni, hogy a nyugati hadjáratokban elsősorban érdekelt törzsek erősen meggyengültek 955 után, s ezt a helyzetet a honfoglaló kende, Ár-

Az augsburgi katasztrófa egy csapásra véget vetett a nyugati kalandozásoknak. Következései között azonban legalább ennyire jelentős volt az, hogy minden jel szerint döntően hozzájárult a Kárpát-medencén belüli erőviszonyok átrendeződéséhez.

pád törzse a maga javára használta ki. Amennyire tudható, Árpád halála után törzse élén az ő leszármazottai követték egymást, s az is valószínű, hogy az Árpádok fenntartották elvi igényüket az összes magyar feletti uralomra, mégha tényleges hatalmuk csak saját törzsük népére terjedt is ki. Az Augsburg után előálló helyzetben viszont az Árpádok fokozatosan, s aligha fegyveres konfliktusok nélkül, a maguk uralma alá kényszerítették a törzsek egy részét, s Árpád dédunokája, Géza már a Kárpát-medence nyugati felének uraként halt meg. Amikor fia, István átvette tőle az uralmat, a Kárpát-medence keleti területein még legalább két politikai központ létezett: Erdélyben Géza özvegyének, Saroltának a fivére, az ifjabb "Gyula", az Alföld déli részein, a Temes-vidéken pedig Ajtony országolt. A magyar történeti köztudatban István személyéhez kapcsolódó államalapítás egyik fő eleme éppen ezen önálló uralmi centrumok felszámolása volt. István 1003-ban legyőzte nagybátyját, a "Gyula"-t, s ismeretlen időpontban - a legvalószínűbben az 1020-as évek végén - Ajtony leverésével az utolsó törzsfő önállóságát is felszámolta.

A Kárpát-medence politikai egységének megteremtése kétségtelenül alapvető mozzanat volt a magyar államalapítás szempontjából, István és apja hatalma között az igazi különbséget mégsem az általa uralt terület nagysága jelenti. Istvánt elsősorban az emelte Géza és Árpádtól leszármazó többi előde fölé, hogy keresztény királyként uralkodott. Az uralmának nemzetközi elismerést biztosító koronázásra 1001. január 1-jén /vagy 1000. december 25-én/ került sor. A XII. század elelén István élettörténetét megíró Hartvik püspök szerint koronáját II. Szilveszter pápa küldte, egy kortárs német krónikás viszont úgy tudta, hogy III. Ottó császár "kegyéből és biztatására" nyert koronát. A két változat végső soron nem zárja ki egymást, hiszen tudható, hogy a pápa és a német-római császár az idő szerint szorosan együttműködött egymással. Az mindenesetre kétségtelen, hogy akárhonnán is származott az első magyar király koronája, s akárki is kezdeményezte az ékszer megküldését, István független uralkodóként csatlakozott a keresztény fejedelmek közösségéhez.

Megkoronázását követően István komoly erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy országában és udvarában meghonosítsa mindazon szokásokat, amelyekkel korának keresztény uralkodói éltek. Megindult az önálló magyar pénzverés, a király fontosabb egyházalapításait oklevelek foglalták írásba, s István törvényekben szabta meg népének *"miképpen éljen tisztességes és békés életet"*. Mindhárom esetben jól érzékelhető a nyugati, elsősorban német minták követése, ám az is bizonyítható, hogy nem egyszerű szolgai másolásról van szó, hanem a nyugati modelleket a sajátos magyar viszonyokhoz alkalmazva ültették át a hazai talajba.

Az István megkoronázásával megszülető Magyar Királyság függetlenségének legbiztosabb jeleként a király egyházszervező munkája eredményeként önálló magyar egyháztartomány kelt életre, élén Esztergom érsekével. A kereszténység az ezredforduló táján nem volt teljesen ismeretlen a magyarság előtt, sőt, István anyai nagyapja, az idősebb "Gyula" országában a kereszténység keleti /görög/ ágához kötődő tértőpüspökség is működött a X. század közepe óta. A latin kereszténység azon döntést követően kezdett tért hódítani, mellyel Géza fejedelem megnyitotta országát a nyugati térítők előtt. Megkeresztelkedett ő maga, s népét is erre szorította, ha kellett, fegyveres erővel. Bár Géza kereszténysége sokkal inkább a keresztény Nyugat jóindulatának kieszközlésére irányuló politikai számításból, semmint belső meggyőződésből fakadt, fiát, Istvánt keresztény szellemben neveltette. István már valóban az új hit őszinte híve volt, s hosszú uralkodása alatt épültek ki a magyar egyházszervezet alapjai. A hagyomány íz egyházmegye felállítását tulajdonítja Istvánnak, s ezek mellett jó néhány bencés monostor köszönhette alapítását a királynak, aki részint birtokadományokkal, részint a tizedfizetés elrendelésével gondoskodott az egyházi intézmények fenntartásáról. A latin kereszténységhez való csatlakozás a politikai kapcsolatok mellett immár kulturális tekintetben is a Nyugathoz kötötte az országot.

Mivel a középkor államában az egyházra a lelkipásztori tevékenység mellett kifejezetten politikai feladatok is hárultak, az egyházszervezés elválaszthatatlanul hozzátartozik az államalapítás történetéhez. A

A nagyszentmiklósi kincs rojza

A nagyszentmiklósi kincs rojza

Szent István egyetlen hiteles ábrázolása a paláston

király hatalmának érvényre juttatásáról ugyanakkor mindenekelőtt világi intézmények voltak hivatottak gondoskodni. A legfőbb politikai döntések a királyi tanácsban születtek, amelyben a fontosabb világi méltóságviselők mellett az ország püspökei is helyet kaptak. A tanács tagjainak szerepe abban állt, hogy véleményük kifejtésével segítsék a királyt a kormányzásban. A döntés joga a királyt illette meg, ám az előkelők álláspontjának figyelembevétele mégis célszerű volt, hiszen a kor felfogása szerint a tanács képviselte a - politikai értelemben vett - országot. Törvényei rendelkezéseiben maga István is számos alkalommal hivatkozott a királyi tanács határozataira.

A tanácsban helyet foglaló világi hatalmasok sorában az első hely a királyi udvar élére állított, s szláv eredetű kifejezéssel nádornak mondott tisztségviselőt illette meg. Más királyi tisztségviselők a különböző ispánságok élén álltak. Ispánságba szervezve éltek a királyi birtokok különleges szolgáltatásokkal terhelt népei - mint amilyenek például a lovászok vagy a vadászok és mások voltak -, s ispánságokat alakítottak ki egy-egy királyi udvarház körül. Ez utóbbiakat a hozzájuk csatolt birtoktestek legjelentősebb szolgálónépi csoportja után udvarnokispánságoknak nevezték, s feladatuk az év nagy részében úton lévő, s udvartartásával együtt az egész országot bejáró király ellátása volt. Más jellegű ispánságokat szerveztek az országban álló királyi várakra támaszkodva. A várak egy része az államszervezés évtizedeiben épült, a többi talán korábban. Többségük faszervezetes földsáncokkal és árkokkal megerősített erődítmény volt, kivételszámba ment, amelyik kőfallal rendelkezett. A várak a hozzájuk rendelt, kisebb-nagyobb csoportokban fekvő királyi birtokokkal együtt sajátos, területileg össze nem függő uradalmat alkottak. Ennyiben hasonlatosak voltak a szintén szórtan elhelyezkedő földekből álló udvarnokispánságokhoz. Másfelől azonban a várispánságok nem lövedelemtermelő uradalmak voltak, hanem a hatalmi apparátus fontos pillérei. A várispánságok többsége ugyanis az ország területi igazgatásának alapintézményeihez, a vármegyékhez kapcsolódott.

A vármegyék eredetéről és esetleges mintáiról számos vita zajlott és zajlik jelenleg is a történetírásban. Ha jó néhány kérdésben még ma sem látunk tisztán, az mindenesetre világos, hogy az első vármegyék az államalapítás idején, a hazai viszonyokból kisarjadva keltek életre. A vármegyék területileg összefüggésben álltak a várispánságokkal, amennyiben tudniillik a megyék egy-egy vár uralmi körzetére terjedtek ki. A várispánság és a vármegye mégis egymástól különböző intézmények voltak. Az utóbbi ugyanis a helyi várispánság földjein túlmenően a határain - "megyéjén", hiszen a szlávból átvett szó eredetileg 'határ' jelentésű volt - belül fekvő királyi, egyházi és magánbirtokokat is magában foglalta, s ily módon kezdetől fogva összefüggő területtel rendelkezett. Egy újabb kapcsolódási pontot jelentett ugyanakkor a két intézmény között, hogy a várispánság élén álló személy azonos volt a megyét igazgató megyésispánnal, aki kettős minőségében kiterjedt katonai, bírói, gazdasági és igazgatási jogokkal rendelkezve képviselte a királyt megyéjében. A megyésispánok - ellentétben a királyi szolgálónépek különböző csoportjainak ispánjaival - a királyi tanács tagjai voltak. Mindezen, az államalapítás évtizedei során kialakított intézményeknek, ha az idők folyamán több-kevesebb változáson át is estek, évszázadokon keresztül meghatározó szerep jutott a magyar államszervezetben.

A lázadó Koppány kivégzése (Képes Krónika)

Az istváni államszervezés, ehhez aligha férhet kétség, rendkívül sikeres és eredményes volt. A király személyes teljesítményét már a közvetlen utókor nagyra értékelte: az általa alapított magyar egyház 1083-ban szentjei közé sorolta, népe pedig minden jogot vagy kiváltságot Szent István vélt vagy valós rendelkezéseiből származtatott. Az államszervezés jelentőségét ezer év elteltével is nehéz lenne túlbecsülni. *Szent István életműve egy életképes királyságot segített a világra, mely az alapítójának halálát követő, belháborúkkal és külső támadásokkal terhes évtizedek megpróbáltatásaiba sem roppant bele.* Az "államalapítás" kifejezés segítségével összefoglalható intézkedéseknek minden bizonnyal döntő szerepük volt abban, hogy a Kárpát-medencében a IX. század végén megtelepedő magyarság, egyetlenként a kelet-európai sztyeppékről ide vándorló népek közül, önálló etnikai arculatának megőrzése mellett volt képes átvészelni a keresztény nyugattal való találkozás megrázkódtatását.